

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Diana Jaber

Skyldig utan skuld?

Uppsåtsbedömningen vid gärningar som begåtts under självförvållat rus
och dess förenlighet med grundläggande straffrättsliga principer

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Marie Göransson

Termin: VT 2022

Innehåll

1. Inledning	6
1.1 Bakgrund	6
1.2 Syfte och avgränsning	7
1.3 Frågeställningar	8
1.4 Metod och material	9
1.5 Forskningsläge	10
1.6 Disposition	10
2. Straffrättsligt ansvar	11
2.1 Grundläggande straffrättsliga principer	11
2.1.1 Täckningsprincipen	11
2.1.2 Skuldprincipen	12
2.1.3 Konformitetsprincipen	12
3. Rättsläget beträffande självförvållat rus	13
3.1 Rättslägets utveckling	13
3.1.1 Rättslägets vändpunkt	13
3.2 Rusparagrafens tillämpningsområde	14
3.2.1 Rusparagrafens tolkning	15
3.3 Straffansvarets gränser	17
3.3.1 Villfarelse beträffande gärningsomständighet	17
4. Rättspraxis	18
4.1 Avseende uppsåtsbedömningen	18
4.1.1 NJA 1973 s. 590 Barnvagnsfallet	18
4.1.2 NJA 2011 s. 563 Rusdomen	18
4.1.3 NJA 2011 s. 611 Mordbranden	20
4.2 Avseende rusparagrafen	21
5. Högsta domstolens riktlinjer	21

5.1	Insikt om effekten (medvetenhet)	21
5.2	Angreppssätt	22
6.	Analys och slutsatser	22
6.1	Uppsåtsbedömningens förenlighet med straffrättsliga principer	22
6.2	Rusbestämmelsens tolkning och dess konsekvenser	25
6.3	Avslutande reflektioner	26
	Käll- och litteraturförteckning	28

Summary

When it comes to violent crimes it is common that the perpetrator has been drunk at the time of the crime and often the intoxication is a contributing factor to the perpetrator committing the crime. Intoxication often means that the perpetrator has no recollection of the course of events at all. The assessment of intent is associated with difficulties as the perpetrator at the time of the act was so intoxicated and self-alienated to the extent that he could not comment on the course of the event or the motive behind the act. The question arises as to how the intent assessment is to be made in such a case.

This question leads us to the overall purpose of the essay, which is to examine whether the assessment of intent is compatible with our basic principles of criminal law, in particular the principle of guilt, which tells us that only those who at the time of the crime could be held accountable can be held accountable and punished. After analyzing relevant cases in the field, it can be stated that the assessment of intent by relevant legal case, it can be stated that the

The Supreme Court's guidelines state, among other things, that an examination of the perpetrator's awareness must be made in terms of his insight into the realization of the effect. In preparatory work and doctrine, it seems to be the perpetrator's sober condition that should form the basis for the assessment of the perpetrator's insight into the realization of the effect. This can hardly be considered compatible with the principle of guilt. This is because the perpetrator is held responsible for an act that he did not understand the meaning of at the time of the act, which goes against what the principle of guilt stands for. On the other hand, the assessment of intent is well compatible with the principle of conformity because the intoxication is self-inflicted and should therefore not lead to discharge from liability. The perpetrator can thus be considered to have had the opportunity to comply with the law.

A circumstance that further contributes to the current diffuse legal situation regarding acts committed during self-inflicted intoxication is how the regulation in BrB chapter 1 paragraph 2, paragraph 2, is interpreted, which has long been debated. The provision stipulates that if an act has been committed under self-inflicted intoxication or if the perpetrator was otherwise - through his own fault - temporarily out of the use of his

senses, this shall not lead to the act not being considered a crime. Different interpretive alternatives have emerged in the preparatory work and doctrine - the question is which of these constitutes applicable law?

Sammanfattning

När det kommer till våldsbrott är det vanligt att gärningsmannen varit berusad vid brottstillfället och ofta är berusningen en bidragande orsak till att gärningsmannen har begått brottet. Berusning gör ofta att gärningsmannen inte har någon minnesbild av gärningen och uppsåtsbedömningen är förenad med svårigheter då gärningsmannen vid gärningstillfället var så berusad och jagfrämmande till den grad att han i efterhand inte kan uttala sig om gärningen eller motivet bakom. Frågan är då hur domstolen fastställer gärningsmannens insikt om effektens förverkligande och gärningsmannens medvetenhet generellt vid gärningsögonblicket. Denna fråga leder oss till det övergripande syftet med uppsatsen, vilket är att undersöka om uppsåtsbedömningen då gärningsmannen på grund av eget vållande varit berusad vid gärningstillfället är förenlig med våra grundläggande straffrättsliga principer, i synnerhet skuldprincipen.

I Högsta domstolens riktlinjer anges bland annat att en prövning av gärningsmannens medvetenhet ska göras när det gäller bedömningen av hans insikt om effektens förverkligande. I förarbeten och doktrin synes det vara gärningsmannens nyktra tillstånd som bör ligga till grund för bedömningen av gärningsmannens insikt om förverkligandet av effekten. Detta kan knappast anses vara förenligt med skuldprincipen. Detta eftersom gärningsmannen på så sätt hålls ansvarig för en gärning som han inte förstod innebörden av vid gärningstillfället, vilket strider mot vad skuldprincipen står för. Däremot är uppsåtsbedömningen väl förenlig med konformitetsprincipen eftersom berusningen just är självförvållad, vilket innebär att gärningsmannen satt sig själv i rustillståndet och därmed inte på något sätt - utom hans kontroll - blivit förhindrad att följa lagen. Han får helt enkelt ta konsekvenserna av hans val att frivilligt berusa sig.

En omständighet som ytterligare bidrar till det rådande diffusa rättsläget beträffande gärningar som begåtts vid självförvållad berusning är hur föreskriften i BrB kap. 1 2 § st. 2 ska tolkas, vilket länge varit omdiskuterat. I bestämmelsen föreskrivs att om en gärning har begåtts under självförvållad berusning eller om gärningsmannen eljest - på grund av eget vållande - tillfälligt varit från sina sinnens fulla bruk, ska detta inte leda till att gärningen inte anses som brott. Olika tolkningsalternativ har framkommit i förarbetena och doktrinen – frågan är vilket av dessa som utgör gällande rätt?

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
HD	Högsta Domstolen
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
SOU	Sveriges Offentliga Utredningar
Prop.	Proposition
Kap.	Kapitel
St.	Stycke

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Uppsåtsbedömningen är förenad med svårigheter då gärningsmannen vid gärningsögonblicket varit så berusad och jagfrämmande till den grad att denne inte kan uttala sig om händelseförloppet eller motivet bakom handlingen. Det är förekommande att gärningsmannen varit så kraftigt berusad att denne inte har någon minnesbild av händelseförloppet överhuvudtaget. Det gällande rättsläget som innebär att en bedömning av gärningsmannens uppsåt i en sådan situation ska göras enligt vanliga regler är omdebatterat. En del anser att det är rimligt och förnuftigt, medan andra anser att det kommer att leda till förödande konsekvenser.

Frågan som då uppstår är om uppsåtsbedömningen faktiskt är förenlig med våra grundläggande straffrättsliga principer, i synnerhet skuldprincipen som säger oss att enbart den som vid gärningstillfället kunde rå för sitt handlande får hållas ansvarig och bestraffas. Är det verkligen överensstämmande med skuldprincipen att gärningsmannen hålls ansvarig för en handling som denne inte förstod innebörden av vid gärningstillfället och att dennes försvagning av insikter och omdömesförmåga inte beaktas?

En omständighet som ytterligare bidrar till dagens diffusa rättsläge beträffande gärningar som begåtts under självförvållat rus är hur föreskriften i BrB 1 kap. 2 § st. 2 tolkas, vilket länge varit föremål för diskussion. Bestämmelsen stadgar att om en gärning har begåtts under självförvållat rus eller om gärningsmannen på annat sätt - genom eget vållande - var tillfälligt från sina sinnens bruk, ska detta inte leda till att gärningen inte anses som brott. Bestämmelsen säger oss ingenting om hur uppsåtsbedömningen ska göras, vilket vållat viss problematik. En följd därav är att olika tolkningsalternativ har framkommit i förarbeten och doktrin och frågan är vilken av dessa som utgör gällande rätt?

1.2 Syfte och avgränsning

Bestämmelsen i BrB 1 kap. 2 § st. 2 Brottsbalken föreskriver att om en gärning har begåtts under självförvållat rus eller om gärningsmannen på annat sätt - genom eget

vållande - var tillfälligt från sina sinnens bruk, ska detta inte leda till att gärningen inte anses som brott.

Föreskriften är relativt intetsägande. Det vi av ordalydelsen kan utläsa är enbart att en gärning som begåtts under självförvållat rus inte innebär att gärningen inte är att anse som ett brott. Föreskriften säger oss ingenting om hur uppsåtsbedömningen ska göras i situationer då gärningsmannen - på grund av eget vållande - varit berusad, vilket lämnar ett stort utrymme för tolkning och osäkerhet.

I de flesta fall där gärningsmannen varit berusad har uppsåt förelegat. Det som däremot är av intresse i denna uppsats är de fall där den handlande faktiskt saknat uppsåt till mer kvalificerade följder av gärningen, alternativt att det inte är bevisat att han handlat uppsåtligt. Hur uppsåtsbedömningen ska ske för brott som begåtts av en gärningsman som - på grund av eget vållande - befunnit sig i ett rustillstånd vid gärningsögonblicket är omdebatterat i doktrin och förarbeten. Vidare är regleringen av brott som begåtts under självförvållat rus till viss del är diffus. Mot bakgrund av detta är uppsatsens huvudsakliga syfte är att undersöka hur uppsåtsbedömningen ska göras för brott som begåtts under självförvållat rus samt föreskriften i BrB 1 kap. 2 § st. 2. Bestämmelsens innebörd och räckvidd är av särskilt intresse, samt stadgandets tolkningsmöjligheter och vilka problem dessa ger upphov till.

Tyngdpunkten i arbetet ligger på hur uppsåtsbedömningen görs i situationer då en person begått ett brott då denne befunnit sig i ett rustillstånd, för att därefter föra en diskussion kring huruvida denna uppsåtsbedömning är förenlig med de grundläggande straffrättsliga principerna. Principerna som kommer beröras - i fråga om regleringen av självförvållad berusnings förenlighet med grundläggande straffrättsliga principer - är täckningsprincipen, skuldprincipen och konformitetsprincipen.

Synsättet på självförvållad berusning inom svensk rätt och hur det regleras är utspritt på flera straffrättsliga områden, då exempelvis frågan om tillräknelighet och ansvarsfrihet aktualiseras. Uppsatsen kommer av utrymmesskäl inte behandla den historiska utvecklingen av rusparagrafen (5:5 SL). Vidare hade det varit intressant att diskutera prejudikatvärdet av rusdomen NJA 2011 s. 563 med hänsyn till att Högsta domstolen inte

var i plenum när domen avkunnades. Utrymme för detta har däremot inte kunnat möjliggöras.

1.3 Frågeställningar

Utifrån uppsatsens syfte har tre frågeställningar utformats. Min ambition är att utveckla en tankegång utifrån dessa frågor. Detta främst med hänsyn till att frågorna knappast kan sägas ha ett korrekt svar, utan har snarare subjektiva inslag i form av resonemang med utgångspunkt i gällande rätt och relevant praxis, här avses i synnerhet första frågeställningen.

1. Stämmer lagstiftning och praxis beträffande uppsåtsbedömningen vid självförvållat rus överens med de grundläggande straffrättsliga principerna som täckningsprincipen, skuldprincipen och konformitetsprincipen?
2. Vilka tolkningsalternativ ger ordalydelsen i BrB 1 kap. 2 § st. 2 upphov till och vilka konsekvenser medför dessa tolkningsmöjligheter?

1.4 Metod och material

Uppsatsens utformning har genomförts med hjälp av traditionell rättsdogmatisk metod. Metoden innebär att utgångspunkten ligger i gällande rätt och de olika källorna i rättskällevärdet.¹ Enligt rättskällevärdet är de juridiska källorna ordnade i en hierarki och denna hierarki får betydelse för frågan om vilken rättskälla som har företräde då det uppstår en konflikt mellan dessa. Det är de allmänt accepterade rättskällorna och dess ordning som skall vara avgörande för vilket vilken källa som ska användas. Lösningen på frågor skall eftersökas i lagstiftning, rättspraxis, förarbeten och i litteratur som är rättsdogmatiskt orienterad.² För att få ett bredare perspektiv har lösningen på frågeställningarna sökts i flera olika källor.

Med hänsyn till att uppsatsen bland annat har till syfte att undersöka den rättsliga innebörden och räckvidden i föreskriften i Brottsbalkens 1 kap. 2 § st. 2 har traditionellt juridiskt material som lagförarbeten och prejudikat varit en användbar källa för att få djupare förståelse för lagtexten.

¹ Nääv, M, Zamboni, M., Juridisk metodlära, s. 21

² Ibid. s. 22

Eftersom BrB 1 kap. 2 § st. 2 inte föreskriver hur uppsåtsbedömningen ska göras har rättsfall undersökts för att utröna hur uppsåtsbedömningen sker då gärningsmannen befunnit sig i ett rustillstånd vid gärningstillfället. Prejudikat har även varit en användbar källa med hänsyn till att Högsta domstolens avgörande i NJA 2011 s. 563 förändrade rättsläget och denna förändring avspeglas inte i BrB 1 kap. 2 § st. 2. För att utröna hur uppsåtsbedömningen går till har därmed studerandet av domstolars tillämpning av rusbestämmelsen skett genom rättsfall. Detta för att därefter åstadkomma en diskussion beträffande huruvida uppsåtsbedömningen är förenlig med de grundläggande straffrättsliga principerna.

1.5 Forskningsläge

Rättsfallet NJA 2011 s. 563 innebar en helomvändning av rättsläget och gav därmed upphov till diskussion. Uppsatsen har därmed sin grund i de framträdande ståndpunkter som framhållits i den debatt som avgörandet gav upphov till. Leijonhufvud och Wennberg ställer sig ifrågasättande till avgörandet, medan Ulväng och Asp bygger vidare på Högsta domstolens resonemang i målet och menar på att avgörandet är rimligt och förnuftigt.

Uppsatsen kommer därmed att ha sin utgångspunkt i ståndpunkterna som Leijonhufvud och Wennberg respektive Ulväng och Asp framhåller. Vidare kommer rättsläget att analyseras utifrån ett kritiskt perspektiv.

1.6 Disposition

Uppsatsen kommer att inledas med en redogörelse för de grundläggande straffrättsliga principerna som valts ut. Dessa principer kommer ligga till grund för diskussionen beträffande uppsåtsbedömningens förenlighet med de grundläggande principerna som genomsyrar svensk straffrätt.

Vidare i uppsatsen kommer läsaren ledas genom det aktuella rättsläget beträffande självförvållat rus. Avsnittet kommer inledas med hur rättsläget såg ut tidigare och hur det utvecklades till att bli som det är idag, nämligen att uppsåtsbedömningen görs enligt vanliga regler. En situation som kan medföra att straffansvar inte aktualiseras (villfarelse

beträffande en gärningsomständighet) kommer även att lyftas fram, detta för att utkristallisera vart gränsen går mellan en straffbar och straffri gärning när gärningsmannen begått brott i ett rustillstånd.

Därefter presenteras tre rättsfall som haft särskild betydelse för hur rättsläget ser ut idag. Utifrån bland annat dessa tre rättsfall kommer därefter Högsta domstolens riktlinjer för uppsåtsbedömningen att presenteras.

Slutligen kommer analysen av de rättsfall och annan utredning av doktrin och förarbeten som berört uppsatsen att tas upp samt knyts samman med de frågeställningar som angivits.

2. Straffrättsligt ansvar

2.1 Grundläggande straffrättsliga principer

I följande avsnitt presenteras några straffrättsliga principer som påverkar svensk straffrätt. Syftet med framställningen är att undersöka huruvida - och i vilken omfattning - uppsåtsbedömningen beträffande självförvällat rus i praktiken är förenlig med aktuella principer.

2.1.1 Täckningsprincipen

En förutsättning för uppkomsten av straffrättsligt ansvar är att gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet täcker hela den otillåtna gärningen. Annorlunda uttryckt ska alltså uppsåtet eller oaktsamheten täcka dels den brottsbeskrivningsenliga gärningen, dels frånvaron av omständigheter som medför att gärningen är rättfärdigad eller tillåten.³

Att gärningsmannens uppsåt (eller oaktsamhet) ska täcka den brottsbeskrivningsenliga gärningen innebär att gärningsmannen ska ha förstått att dennes gärning låter sig beskrivas på det sätt som anges i själva brottsbeskrivningen. Detta krav kan tydliggöras genom att gärningsmannen vid exempelvis ett mord ska ha förstått att denne berövat annan livet. Gärningsmannen ska alltså åtminstone vara likgiltig i sitt uppsåt i förhållande

³ Asp & Ulväng, 2014, s. 51

till att hans eller hennes gärning kan beskrivas på det sätt som anges i brottsbeskrivningen.⁴

Uppsåtsbrist kan vid exempelvis mord föreligga genom att gärningsmannen inte haft uppsåt (inte ens likgiltighetsuppsåt) till att målsäganden skulle avlida, utan enbart att denne skulle skadas.

2.1.2 Skuldprincipen

Skuld är grunden för straffrättsligt ansvar, men den sätter även gränsen för vad gärningsmannen ansvarar för. Innebörden av skuldprincipen är därmed att straff förutsätter skuld. Endast den som vid gärningstillfället kunde rå för sitt handlande får hållas ansvarig och bestraffas. I grunden ligger det frågor om i vilka situationer en lagöverträdare ska anses rättsligt ansvarig för en brottslig gärning. Dessa frågor är därmed nära förknippade med den eviga frågan och problemet angående om vi har en fri vilja i vårt handlande.⁵

Att gärningsmannen inte haft förmåga att följa lagen implicerar att han eller hon saknat förmåga att kontrollera sitt beteende och ursäktas därför för sitt handlande. Denna omständighet kan föreligga om gärningen är ofrivillig, som exempelvis en reflexrörelse.⁶ Vidare kan gärningsmannens bristande styrka eller kunskap vara ett hinder mot att utföra en i lagen påbjuden handling.⁷

2.1.3 Konformitetsprincipen

Konformitetsprincipen innebär att straff eller annan brottspåföljd endast får drabba den som haft förmåga och tillfälle att rätta sig efter lagen.⁸

I förarbetena har det framhållits att det finns starka skäl att göra vissa avsteg från konformitetsprincipen vid självförvållad berusning. Vidare anförs det att det är av vikt att i sammanhanget beakta den nuvarande rusbestämmelsens stora straffprocessuella betydelse som medför att det knappast görs några obefogade invändningar om uppsåtsbrist när gärningsmannen genom eget vållande har försatt sig i sitt berusade

⁴ Asp & Ulväng, 2014, s. 55

⁵ SOU 2002:3 s. 231

⁶ SOU 2002:3 s. 232

⁷ Ibid.

⁸ Asp, Ulväng & Jareborg, 2013, s. 48.

tillstånd. Mot bakgrund av detta har det ansetts vara nödvändigt att bibehålla nuvarande ordning, under förutsättning att rättsläget förtydligas genom att det i lagtexten ställs upp ett krav på att det har förelegat ett orsakssamband mellan berusningen och bristen i det subjektiva rekvisitet för att bestämmelsen skall kunna tillämpas. Lagtexten formulerades om så att det tydligt framgår att det är fråga om ett undantag från täckningsprincipen.⁹

3. Rättsläget beträffande självförvållat rus

3.1 Rättslägets utveckling

I förarbetena till Brottsbalken samt tidigare praxis fastställdes det att domstolarna i situationer beträffande självförvållad berusning skulle kunna efterge kravet på uppsåt. Det handlade om att domstolar skulle presumera uppsåt under förutsättning att det var det självförvållade tillståndet som varit den bidragande orsaken till villfarelsen som gett upphov till uppsåtsbrist.¹⁰ Att kravet på uppsåt efterges innebär att domare eller annan rättstillämpare bortser från kravet på uppsåt eller "låtsas" att uppsåt förelåg trots att denna omständighet inte kan styrkas i det enskilda fallet.¹¹

Grunden för denna tolkning av 1 kap. 2 § andra stycket BrB var att om kravet på uppsåt även gällde för berusade gärningsmän (eller gärningsmän som på annat sätt genom eget vållande var bortom sina sinnes fulla bruk) så skulle personer som begått en gärning vid självförvållad berusning komma att frikännas trots att de själva är anledningen till att de befann sig i det tillståndet.¹²

Sedan år 2011, genom rättsfallet NJA 2011 s. 563 ska prövningen av uppsåt alltså ske enligt vanliga regler.¹³ I rättsfallet framhåller Högsta domstolen att föreskriften i BrB 1 kap. 2 § 2 st. vid upprepade tillfällen har aktualiserats i lagstiftningssammanhang - däremot utan att någon reform har skett eller förväntas ske.

⁹ SOU 1953:14 s. 380

¹⁰ SOU 1953:14 s. 380

¹¹ Asp & Ulväng, 2014, s. 55

¹² SOU 1953:14 s. 380 och NJA 1973 s. 590

¹³ NJA 2011 s. 563 p. 26 i domskälen.

“Någon ny lagstiftning har emellertid inte kommit till stånd och någon sådan förefaller inte heller nu vara att förvänta. Det finns dock inte anledning att anta att detta beror på att lagstiftaren har funnit att det saknas behov av förändring av den nuvarande ordningen så som den har kommit till uttryck i 1973 års avgörande”

3.1.1 Rättslägets vändpunkt

På grund av Högsta domstolens avgöranden i NJA 2011 s. 563 och NJA 2012 s. 45 ändrades rättsläget. De aktuella rättsfallen berör kraftigt berusade personer som tillfogat svår kroppsskada genom att attackera målsäganden med tillhyggen, i det ena fallet med kniv och i det andra med svärd. I båda fallen förelåg en konkret fara för att målsäganden skulle avlida. Trots gärningsmännens höggradiga berusning var de medvetna om deras gärningar och vad de innebar. Det var därmed utrett att de hade uppsåt till grov misshandel. Enligt Högsta domstolen var det däremot inte möjligt att fastställa att de hade uppsåt till att döda målsägandena. I hovrätten dömdes båda gärningsmännen för försök till mord - domstolarna eftergav kravet på uppsåt. Högsta domstolen dömde gärningsmännen för grov misshandel respektive synnerligen grov misshandel. Ett försök till uppsåtligt dödande ansågs därmed inte föreligga.

Av Högsta domstolens avgöranden konstaterades det att en ordning där det godtas att efterge uppsåt- och oaktsamhetskravet innebär en kränkning av skuldprincipen och konformitetsprincipen - två av straffrättens grundläggande principer. Högsta domstolen anför vidare att de skäl som tidigare motiverat ett godtagande av undantag i fall av självförvållat rus primärt byggde på prevention som kriminalpolitisk ideologi, vilket nutilldags är en ideologi som till stor del är övergiven inom svensk straffrätt.¹⁴

I ljuset av legalitetsprincipens roll i straffrätten samt skuldprincipens betydelse som förstärktes i samband med 1989 års påföljdsreform, i kombination med de omfattande tillämpningsproblem som den gamla ordningen resulterade i, fann Högsta domstolen att det inte längre fanns skäl att vidmakthålla ett undantag från kravet på full skuldtäckning.

¹⁴ NJA 2011 s. 563 p. 21 i domskälen.

3.2 Rusparagrafens tillämpningsområde

Frågan om vilken betydelse ruset har för straffansvaret är av vital betydelse för straffrättskipningen.

Den straffrättsliga effekten av att en person begått ett brott under påverkan av självförvållat rus stadgas i gällande rätt av föreskriften i 1 kap. 2 § andra stycket Brottsbalken. Den aktuella bestämmelsen har följande lydelse

“Har gärningen begåtts under självförvållat rus eller var gärningsmannen på annat vis genom eget vållande tillfälligt från sina sinnens bruk, skall detta inte föranleda att gärningen inte anses som brott.”

Utöver berusning med alkohol, narkotika och liknande så är 1 kap. 2 § st. 2 BrB även tillämplig på samtliga typer av omtöckning, förvirringstillstånd samt personlighetsförändringar som personen i fråga själv har framkallat.¹⁵

Bestämmelsen är inte tillämplig när det råder brister i det subjektiva rekvisitet som grundar sig i att gärningsmannen självförvållat kommit i ett tillstånd som utgör en allvarlig psykisk störning. Kravet tar sikte på exempelvis toxiska psykosor som utlösts av att gärningsmannen frivilligt konsumerat alkohol, narkotika eller ihopblandat alkohol och tabletter. För att föreskriften även ska omfatta dessa situationer anges i förarbetena ett krav på att gärningsmannen exempelvis på grund av tidigare erfarenheter har vetskap om att han eller hon genom substansintaget riskerar att reagera psykiskt avvikande.¹⁶

3.2.1 Rusparagrafens tolkning

Bestämmelsen i 1 kap. 2 § st. 2 BrB är relativt intetsägande. Det vi av ordalydelsen kan utläsa är att föreskriften fastställer att en gärning som begåtts under självförvållat rus inte innebär att gärningen inte är att anse som ett brott. Lagtexten lämnar därmed ett stort utrymme för tolkning och osäkerhet beträffande rättsläget i situationer då lagöverträdaren - på grund av eget vållande - varit berusad. Stadgandet ger ingen vägledning beträffande hur uppsåtsbedömningen ska ske. Föreskriften kan - utifrån ordalydelsen - uppfattas som

¹⁵ Prop. 2000/01:85 s. 55

¹⁶ Ibid.

enbart en påminnelse till rättstillämpare, än att vara en vägledande källa. Detta främst med hänsyn till att bestämmelsen inte ger någon vägledning beträffande hur uppsåtsbedömningen ska göras då gärningsmannen varit berusad på grund av eget vållande.

Högsta domstolen har i rättsfallet NJA 2011 s. 563 framhållit att bestämmelsen i 1 kap 2 § st. 2 BrB ska tolkas som att en gärning som begåtts under självförvållat rus inte utesluter straffrättsligt ansvar. Den berusade lagöverträdaren kan ha uppsåt i lika stor omfattning som i nyktert tillstånd och handlandet ska därmed inte tolereras med hänsyn till berusningen. Vidare har det framkommit att det kan vara komplicerat att fastställa huruvida det föreligger personlig culpa i gärningsögonblicket så kan lagöverträdaren anses ha handlat oaktsamt. I det nämnda rättsfallet fastställde Högsta domstolen att en gärningsman som begått ett brott i ett självförvållat rustillstånd inte kan åberopa tillfällig sinnesförvirring som ansvarsfrihetsgrund.¹⁷

I förarbeten och doktrin har olika tolkningsmetoder av 1 kap. 2 § st. 2 BrB framkommit. De tre mest framträdande tolkningsmöjligheterna är följande

Det första tolkningsalternativet är att föreskriften ska uppfattas på så sätt att uppsåtskravet delvis efterges.¹⁸ Det är bland annat denna tolkning som Högsta domstolen gjorde i rättsfallet NJA 1979 s. 590. Bland annat motsatte sig Fängelsestraffkommittén denna tolkning starkt och menade på att det är orimligt att efterge kravet på uppsåt och att det skulle leda till omfattande konsekvenser. Vidare framhöll kommittén att att tolkningen inte kan vidmakthållas eftersom den saknar kriminalpolitiskt syfte.¹⁹

En annan uppfattning av stadgandet är att uppsåtsbedömningen ska ske genom ett hypotetiskt prov. Denna prövning innebär att det ska göras en bedömning av vad lagöverträdaren hade insett eller bort inse i den aktuella situationen om denne inte var berusad.²⁰ Den sista uppfattningen som framkommit är att bestämmelsen inte innebär att uppsåtskravet ska ställas lägre, utan att föreskriften enbart ska betraktas som en erinran till rättstillämpare om att ett rustillstånd inte per automatik innebär att gärningsmannen

¹⁷ NJA 2011 s. 563

¹⁸ SOU 1996: 185 s. 148

¹⁹ SOU 1988:7 s. 152

²⁰ SOU 1953:14 s. 382

befinner sig i ett tillstånd av villfarelse, okunnighet eller liknande.²¹ Således är uppsåt inte uteslutet då lagöverträdaren befinner sig i ett rustillstånd och enligt den aktuella tolkningsmetoden har föreskriften en funktion likt en påminnelse till domstolarna om att även en berusad person kan agera med uppsåt oaktat personens omdömeslöshet, affekttillstånd, aggression etc. då detta inte innebär att uppsåt saknas.²²

3.3 Straffansvarets gränser

3.3.1 Villfarelse beträffande gärningsomständighet

En fråga som aktualiseras är således om en villfarelse hos en berusad person alltid ska bortses? Ska föreskriften i BrB 1 kap. 2 § 2 st. medföra att en - genom eget vållande - berusad gärningsperson trots villfarelse beträffande en gärningsomständighet ska fällas för ansvar?

Uppsåtsbegreppet innefattar ett krav på att den handlande måste haft kännedom om omständigheterna av rent faktisk natur som utmärker brottet i fråga, som exempel angreppsobjektets beskaffenhet, för att den handlande ska anses ha begått ett brott uppsåtligt. Straffrättskommittén har beträffande villfarelse framhållit att om villfarelsen med avseende på gärningsomständigheten grundade sig i berusningen ska villfarelsen inte utgöra en ansvarsfrihetsgrund. Ett exempel som kommittén lyfter fram för att tydliggöra detta är att X vid jakt sköt en människa i tron om att det var ett djur. Om X vid ett nyktert tillstånd utförde gärningen i fråga kan X inte hållas ansvarig för uppsåtligt brott, möjligtvis inte heller för ett oaktsamhetsbrott.²³

För att ansvarsfrihetsgrunden inte ska bli tillämplig uppställs ett krav på kausalitet mellan berusningen och villfarelsen. Kausalitetsprovet har utformats genom att rättstillämpare ska genomföra ett hypotetiskt prov. Om X i ett rustillstånd skjuter en människa i tro om att det är ett djur och om X inte hade råkat ut för samma misstag - då han befunnit sig i ett nyktert tillstånd - så ska villfarelsen inte tillmätas någon betydelse. Villfarelsen ska till följd därav bortses eftersom det föreligger kausalitet mellan villfarelsen och berusningen och kausalitetskravet är därmed uppfyllt. Straffrättskommittén framhöll i detta avseende att konsumering av alkohol eller andra substanser oftast var anledningen till att

²¹ Asp, Ulväng & Jareborg, 2013, s. 367

²² Asp, Ulväng & Jareborg, 2013, s. 368

²³ SOU 1953:14 s. 382

lagöverträdaren begick brottet och att det därmed anses vara rimligt att lagöverträdaren - trots villfarelse - hålls ansvarig för det händelseförlopp denne framkallat genom berusningen.²⁴

4. Rättspraxis

4.1 Avseende uppsåtsbedömningen

4.1.1 NJA 1973 s. 590 Barnvagnsfallet

I rättsfallet NJA 1973 s. 590 (det s.k. "barnvagnsfallet") framhåller Högsta domstolen att föreskriften i Brb 1 kap. 2 § st. 2 ska tolkas på så sätt att kravet på uppsåt till viss del ska efterges då gärningsmannen befunnit sig i ett rustillstånd som är självförvållat. I NJA 2011 s. 563 har Högsta domstolen prövat huruvida denna tolkning som gjorts i NJA 1973 s. 590 ska upprätthållas. Högsta domstolen kom fram till slutsatsen att övervägande skäl talar mot att den särskilda ordning som framkommer i NJA 1973 s. 590 inte ska upprätthållas.

4.1.2 NJA 2011 s. 563 Rusdomen

I NJA 2011 s. 563 var gärningsmannen kraftigt berusad och utövade livsfarligt våld mot målsäganden. Det kunde konstateras att gärningsmannen i sitt berusade tillstånd hade tilldelat två personer knivhugg. Målsägandena fick omfattande skador bland annat i ansiktet och bröstregionen. Den tilltalades knivvåld innebar allvarlig fara för målsägandenas liv. Under gärningstillfället framstod den berusade gärningsmannen som "helt borta" och var inte kontaktbar. Efter gärningen hade den tilltalade i förvånat tillstånd uttalat sig om att det var mycket blod i omgivningen. Det Högsta domstolen tog ställning till var om den tilltalade genom knivhuggen försökt beröva målsägandena livet. Hovrätten dömde gärningsmannen för försök till dråp, medan Högsta domstolen dömde honom för grov misshandel.

Genom rättsfallet NJA 2011 s. 563 förändrades därmed rättsläget beträffande brottsliga gärningar som begåtts under självförvållat rus. I domen fastslog Högsta domstolen att kravet på uppsåt inte ska efterges i situationer då gärningsmannen - på grund av eget

²⁴ SOU 1953:14 s. 382

vållande - befunnit sig i ett rustillstånd vid gärningstillfället. I motsats till vad som tidigare gällt så ska vanliga uppsåtsregler tillämpas.

I domskälen konstaterar Högsta domstolen att sannolikheten för att målsägandena skulle avlida var så stor att det förelegat en sådan konkret fara för brottets fullbordning som kan grunda ett försöksansvar.²⁵ Vidare framhåller Högsta domstolen att inget i situationen tyder på att gärningsmannen inte hade vetskap om att angreppet av förevarande slag innebar en livsfara för målsägandena och att han därför borde ha insett risken - detta är även det första ledet i uppsåtsbedömningen.²⁶ Trots detta, ansågs det inte vara styrkt att gärningsmannen vid brottstillfället var likgiltig inför följden på ett sådant sätt som föranleder att likgiltighetsuppsåt förelegat.

Högsta domstolen framhåller vidare att det som ovan anförts inte medför att det är visat att gärningsmannen hade uppsåt till försök att beröva målsägandena livet. Däremot var han berusad och - utöver det - även påverkad av läkemedel vid gärningstillfället. Denna omständighet föranledde att Högsta domstolen därmed hade att ta ställning till huruvida och i vad mån detta medför att det krävs att frågan om straffansvar ska prövas på annat sätt än genom en tillämpning av de vanliga uppsåtsreglerna.

I fråga om straffansvar vid självförvållat rus refererar Högsta domstolen till rättsfallet NJA 1973 s. 590. Uppfattningen om att föreskriften i BrB 1 kap. 2 § 2 st. ska ses som en påminnelse till domstolarna om att rus inte utesluter uppsåt, avvisades av Högsta domstolen. Här får alltså Högsta domstolens uttalande uppfattas som att bestämmelsen fyller en större och bredare funktion än enbart en erinran till domstolarna. Högsta domstolen menade på att vid tillämpning av BrB 1 kap 2 § 2 st. ska det vid uppsåtsbedömningen bortses från misstag som gärningsmannen inte skulle gjort i ett nyktert tillstånd. Denna tolkningsmetod menar Högsta domstolen är väl förenlig med ordalydelsen i BrB 1 kap. 2 § 2 st. och får även stöd av vad som anförts i förarbetena.²⁷

Att NJA 2011 s. 563 vållat viss debatt är ostridigt. Leijonhufvud som intagit en kritisk ståndpunkt gällande den tolkning som Högsta domstolen anför i domen. Hon menar på att

²⁵ NJA 2011 s. 563 p. 2-4 i domskälen.

²⁶ NJA 2011 s. 563 p. 5-6 i domskälen.

²⁷ NJA 2011 s. 563 p. 17 i domskälen.

domen ger upphov till ett rättsläge som saknar stöd i riksdagsbeslut. Hon stannar inte där, utan menar vidare på att domen kommer leda till förödande konsekvenser, bland annat att ansvarsfrihet - i större utsträckning - kommer aktualiseras för gärningar som har ett högt straffvärde.²⁸

Asp och Ulväng, i motsats till Leijonhufvud, menar att avgörandet inte kommer ha den dramatiska betydelse i praktiken som Leijonhufvud pekar på. Asp och Ulväng anser att avgörandet och dess helomvändning av rättsläget är väl förenligt med våra grundläggande straffrättsliga principer och ordalydelsen i BrB 1 kap. 2 § st. 2. Enligt Asp och Ulväng är det uppenbart att den som inte har uppsåt inte heller ska dömas för uppsåtligt brott och att denna ståndpunkt inte nödvändigtvis innebär en generell ansvarsfrihet för berusade gärningsmän.²⁹

4.1.3 NJA 2011 s. 611 Mordbranden

En man stod åtalad för försök till stöld samt mordbrand. Den tilltalade har under påverkan av alkohol och droger berett sig tillträde till ett släp till en lastbild och - efter att han blivit instängd i släpet - anlagt en brand i en lastpall gjord av trä. Gärningen har inneburit fara för betydande förstörelse av egendomen tillhörande annan. Den tilltalade försökte på flera sätt fånga lastbilschaufförens uppmärksamhet för att därmed komma ut från släpet. Till slut tände han eld i släpet för att röken skulle få chauffören att öppna släpet. Elden spred sig och blev kraftigare än vad den tilltalade hade föreställt sig.

Avseende frågan om uppsåt framhåller Högsta domstolen att den tilltalades avsikt med att tänka eld var att åstadkomma en rökutveckling förutsätter en kraftig eld och att den tilltalade därmed måste ha kalkylerat risken för att han eventuellt skulle förlora kontroll över elden. Högsta domstolen bedömer däremot att med hänsyn till riskerna som en okontrollerad eld på släpet som den tilltalade var instängd i skulle innebära för honom själv kan det inte antas att han var likgiltig till att en sådan utbröt. Här kan det alltså uppfattas som att Högsta domstolen grundar sin argumentation på att den tilltalade på grund av berusningen inte förstod att elden - på ett okontrollerbart sätt - skulle sprida sig,

²⁸ Leijonhufvud, Asp & Ulväng, SvJT 2012, s. 339

²⁹ Leijonhufvud, Asp & Ulväng, SvJT 2012, s. 341

eftersom han då inte hade tänt elden i släpet till att börja med. Berusningen kan därmed anses - till viss del - ha beaktats av domstolen.

4.2 Avseende rusparagrafen

I NJA 2011 s. 611 befäster Högsta domstolen vad som konstaterades i NJA 2011 s. 563. Högsta domstolen uttryckte återigen att BrB 1 kap. 2 § st. 2 inte innebär att kravet på uppsåt som annars gäller för ansvar ska efterges.³⁰

Avseende föreskriften i 1 kap. 2 § 2 st. framhålls det att ordalydelsen inte ger tillräcklig ledning för tillämpningen av straffbuden i brottsbalken. Enligt Högsta domstolen ger bestämmelsen upphov till svårigheter eftersom det anses ligga nära till hands att begreppet "gärningen" tolkas som de objektiva rekvisiten i brottsbeskrivningen, som fingeras vara subjektivt täckta. Enligt Högsta domstolen leder detta synsätt till besvär när det kommer till brott som i brottsbalken beskrivs genom en uppräkningslista av fakta, som subjektivt ska kompletteras enbart genom föreskriften i BrB 1 kap. 2 § st. 1 - att gärningen enbart ska anses vara ett brott då den begås uppsåtligt. Tillämpningen blir enligt Högsta domstolen ännu mer problematisk då brottsbeskrivningen består av en del subjektiva moment. En särskild situation som anses medföra svårigheter är situationen då ett händelseförlopp kan hänföras till flera olika straffbud i brottsbalken beroende på vilket uppsåt som förelegat.

5. Högsta domstolens riktlinjer

I de ovan nämnda rättsfallen har Högsta domstolen refererat till en del riktlinjer i uppsåtsbedömningen som kan vara till hjälp för domstolar när en uppsåtsbedömning enligt vanliga regler ska göras för en gärningsman som befunnit sig i ett rustillstånd vid gärningsögonblicket.

5.1 Insikt om effekten (medvetenhet)

I rättsfallen resonerar Högsta domstolen, i fråga om gärningsmannens uppsåt, huruvida denne insett eller kalkylerat med risken för att effekten skulle inträda.³¹ En förutsättning

³⁰ NJA 2011 s. 611 p. 9 i domskälen.

³¹ Se bl.a. NJA 2011 s. 611 p. 7 i domskälen.

för ansvar är enligt Högsta domstolen att gärningsmannen varit medveten om (insett) att effekten skulle inträda. Den tilltalades uppfattning om situationen är därmed avgörande och i synnerhet vilken uppfattning gärningsmannen haft om sannolikheten för effektens förverkligande.

För att domstolen ska kunna undersöka den tilltalades uppfattning beträffande sannolikheten för effektens förverkligande, måste det först undersökas i vilken omfattning som gärningsmannens medvetande är påverkat av berusningen. En fråga som då aktualiseras är huruvida insikten bedöms utifrån gärningsmannens nyktra tillstånd eller om insikten görs med utgångspunkt i gärningstillfället. I både förarbeten och doktrin förefaller det vara gärningsmannens nyktra tillstånd som ska ligga till grund för bedömningen av gärningsmannens insikt.³² Strahl bygger vidare på det exempel som lyfts fram i förarbetena och menar på att domstolarna ska bortse från försvagningen av den självförvällat berusade gärningsmannens insikter och omdömesförmåga som ruset gett upphov till. Strahl menar alltså på att det ska ställas lika höga krav på den berusade gärningsmannen som om han varit nykter.³³

5.2 Angreppssätt

Högsta domstolen anför vidare att ytterligare en utgångspunkt för uppsåtsbedömningen - som särskilt blir aktuell då den berusade gärningsmannen angripit en person - är angreppssättet och den effekt som angreppet typiskt sett är ägnat att orsaka.³⁴

Ett exempel på angrepp som lyfts fram är knivhugg. Högsta domstolen menar på att knivhugg mot exempelvis halsen är förenad med livsfara och att sådana angrepp, beroende på omfattning, kraft och riktning, kan vara utförda på ett sådant sätt som innebär att det typiskt sett är ägnat att leda till en annan människas död. Ett sådant angrepp innebär därmed även att gärningsmannen haft uppsåt att döda.

³² Se bl.a. SOU 1953:14.

³³ Strahl 1965, s. 390.

³⁴ Se ex. NJA 2011 s. 563

6. Analys och slutsatser

6.1 Uppsåtsbedömningens förenlighet med straffrättsliga principer

Högsta domstolen har i praxis klarlagt att den äldre ordningen - genom NJA 1973 s. 590 - som innebar att uppsåtskravet skulle efterges inte utgör gällande rätt. Nyare praxis fastslår att uppsåtsbedömningen för personer som begått brott under självförvållat rus ska göras enligt vanliga regler. Enligt min uppfattning innebar ändringen av rättsläget en ordning som mer är förenlig med svenska straffrättsliga principer, till skillnad från den äldre ordningen som innebar att uppsåtet skulle efterges. Att uppsåtsbedömningen ska göras enligt vanliga regler ge däremot fortfarande upphov till en del problem. Detta framförallt med hänsyn till att de vanliga uppsåtsreglerna är anpassade efter att gärningsmannen var vid sina sinnens fulla bruk vid gärningstillfället.

I nyare praxis är Högsta domstolen tydliga med att uppsåtsbedömningen ska ske enligt vanliga regler, men hur detta ska gå till kvarstår som oklart. Av Högsta domstolens riktlinjer får vi viss ledning, men denna är begränsad.

Enligt riktlinjerna ska det göras en bedömning av vad gärningsmannen hade insett i nyktert tillstånd för att pröva gärningsmannens uppfattning om sannolikheten för effektens förverkligande. Detta innebär att gärningsmannens nedsatta omdömesförmåga - på grund av berusningen - inte tas hänsyn till i skuldfrågan och vid fastställandet av brottets straffvärde. Att uppsåtsbedömningen grundas på vad gärningsmannen borde insett i ett nyktert tillstånd, och inte de insikter som han de facto hade som berusad, kan knappast anses ligga i linje med skuldprincipen. Detta eftersom en sådan ordning innebär att lagöverträdaren hålls ansvarig för en handling som denne inte förstod innebörden av vid gärningstillfället. Frågan som då aktualiseras är om denna oförenlighet med skuldprincipen är så betydande att uppsåtskravet ska stå tillbaka?

Att uppsåtsbedömningen - enligt min uppfattning - är oförenlig med skuldprincipen innebär inte att gärningsmannen ska gå fri från ansvar eftersom han var berusad, utan det innebär snarare att de svårigheter som bedömningen medför påkallar en individuell prövning, i synnerhet då gärningsmannen varit kraftigt berusad. Som Asp och Ulväng argumenterar för, innebär inte tolkningen i rusdomen att berusning leder till en generell

ansvarsfrihet, utan enbart att gärningsmannen döms för vad han de facto gjort sig skyldig till. En sådan ordning är ytterst förenlig med våra grundläggande principer - den som inte haft uppsåt ska inte dömas för uppsåtligt brott. En sådan ordning möjliggör för rätten att nästan alltid kunna bedöma att gärningsmannen haft uppsåt och mer eller mindre alltid landa i likgiltighetsuppsåtet. Som vi kan se i Högsta domstolens riktlinjer vid uppsåtsbedömningen (se avsnitt 6) verkar en hypotes i fråga om gärningsmannens medvetande och insikter vara tillräckligt för att uppsåt ska konstateras föreligga.

Det förekommer situationer då gärningsmannen varit så kraftigt berusad och jagfrämmande till den grad att denne inte kommer ihåg händelseförloppet eller har någon kännedom om motivet bakom handlingen. En omständighet som ytterligare försvårar situationen är då det inte finns några vittnesmål. Hur ska domstolen göra då? Det vi av praxis kan se är att domstolen drar det lilla de får och gör en uppsåtsbedömning av det. Frågan är då hur domstolen fastställer att gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet faktiskt täcker hela den otillåtna gärningen, då gärningsmannen varit så berusad att denne i efterhand inte kan återberätta någonting? I förarbetena har det framkommit argument för att gärningsmannen i en sådan situation får stå sitt kast och ta konsekvenserna för effekten av hans berusning oavsett konsekvensernas omfattning. Detta innebär alltså att gärningsmannen tillskrivs uppsåt för effekten av en handling som han inte förstod betydelsen av vid gärningstillfället eftersom han aktivt och frivilligt berusat sig och att berusningen i sig likställs med en oaktsam handling. Den brist på insikt och omdöme som berusningen medför beaktas alltså inte eftersom själva berusningen anses vara likvärdig med att vara oaktsam i förhållande till efterföljande händelser som gärningsmannen - på grund av berusningen - kommer att framkalla. Detta är enligt min uppfattning till viss del rimligt eftersom berusningen inte ska leda till ansvarsfrihet, däremot går det inte att undgå att detta - trots dess rimlighet - inte är förenligt med skuldprincipen eftersom gärningsmannen inte kan förutse vilka situationer han kommer hamna i då han är berusad.

Ytterligare en fråga som aktualiseras i detta avseende är om berusningen som handling kan anses vara oaktsam på ett så långtgående sätt att gärningsmannens berusning innebär ett "accepterande" av efterföljande händelser. Jag ställer mig tveksamt till att detta sätt att se på berusningen är tillräckligt för att alla subjektiva rekvisit i brottsbeskrivningen ska anses vara täckta. Däremot förefaller det - utifrån konformitetsprincipen - vara ytterst

rimligt att se berusningen som en oaktsam handling. Den omständigheten att berusningen är självförvållad torde medföra att ordningen är förenlig med konformitetsprincipen eftersom gärningsmannen genom den (frivilligt) oaktsamma handlingen att berusa sig förlorat förmågan att rätta sig efter lagen och därmed förlorat den insikt som han i nyktert tillstånd hade haft. Omständigheten att ett kausalitetsprov görs för att undersöka om berusningen orsakat gärningsmannens avsaknad av förmåga att komma till insikt om effektens förverkligande stärker min uppfattning om att uppsåtsbedömningen i detta avseende är förenligt med konformitetsprincipen.

Enligt min uppfattning är det - så som Asp och Ulväng argumenterar för - helt i överensstämmelse med våra grundläggande principer, i synnerhet skuldprincipen, att den som inte haft uppsåt inte ska dömas för uppsåtligt brott. Denna ståndpunkt förefaller emellertid till större del vara förenlig med skuldprincipen än konformitetsprincipen. Rådande rättsläge är enligt min mening rimligt, men oklarheten i hur uppsåtsbedömningen ska göras kommunicerar behovet av förändring av nuvarande ordning, förslagsvis i form av att en särskild uppsåtsbedömning bör utformas för de fall då gärningsmannen varit berusad, i stället för att tillämpa de vanliga uppsåtsreglerna.

6.2 Rusbestämmelsens tolkning och dess konsekvenser

Hur föreskriften i 1 kap. 2 § st. 2 i brottsbalken ska tolkas är har länge varit föremål för diskussion. I förarbeten och doktrin har olika tolkningsmetoder av 1 kap. 2 § st. 2 BrB framkommit. Ett av de tre mest framträdande tolkningarna är att uppsåt ska efterges. Det är bland annat denna tolkning som Högsta domstolen gjorde i rättsfallet NJA 1979 s. 590. Så småningom avvisade Högsta domstolen denna tolkning i NJA 2011 s. 563. Det sistnämnda rättsfallet förändrade rättsläget beträffande hur uppsåtsbedömningen ska göras. I domen fastslogs det att kravet på uppsåt inte ska efterges. I motsats till vad som tidigare gällt ska vanliga uppsåtsregler tillämpas.

Den tredje uppfattning beträffande tolkningen av stadgandet är att uppsåtsbedömningen ska ske genom ett hypotetiskt prov. Denna prövning innebär att det ska göras en bedömning av vad lagöverträdaren hade insett eller bort inse i den aktuella situationen om denne inte var berusad. Enligt min uppfattning finns det inte plats för hypotetiska bedömningar inom juridiken, då det leder till förödande konsekvenser - bland annat blir

rättssäkerheten lidande. Detta eftersom gärningsmannens insikter i nyktert tillstånd beaktas, trots att han vid gärningsögonblicket inte hade tillgång till dessa. Detta innebär att domen grundas på hypotetiska antaganden och indikationer. Vidare innebär en sådan ordning att oskyldighetspresumtionen inte upprätthålls eftersom skulden enligt denna presumtion alltid ska bevisas för att straffansvar ska aktualiseras. Skulden kan knappast anses vara bevisad och nå upp till beviskravet *bortom rimligt tvivel* genom ett hypotetiskt antagande.

I NJA 2011 s. 611 befäster Högsta domstolen vad som konstaterades i NJA 2011 s. 563. Högsta domstolen uttryckte återigen att BrB 1 kap. 2 § st. 2 inte innebär att kravet på uppsåt som annars gäller för ansvar ska efterges. Enligt min uppfattning är Högsta domstolens tolkning i detta avseende väl förenligt med våra grundläggande straffrättsliga principer, eftersom den äldre tolkningen som uttrycktes i NJA 1979 s. 590 i princip innebar ett undantag från skuldprincipen och gav upphov till tillämpningsproblem.

I NJA 2011 s. 611 framhålls att ordalydelsen i rusbestämmelsen inte ger tillräcklig ledning för tillämpningen av straffbuden i brottsbalken. En situation som i synnerhet lyfts fram som problematisk är situationen då ett händelseförlopp kan hänföras till flera olika straffbud i brottsbalken beroende på vilket uppsåt som förelegat. Denna osäkerhet kan utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv anses särskilt problematisk och påkallar att ny lagstiftning kommer till i detta område.

En fråga som aktualiseras i sammanhanget är hur stor inverkan bestämmelsen egentligen har - i synnerhet beträffande uppsåtsbedömningen - med hänsyn till att NJA 2011 s. 563 innebar en helomvändning av gällande rätt och denna helomvändning inte avspeglas i BrB 1 kap. 2 § st. 2. Enligt min uppfattning har NJA 2011 s. 563 och dess omfattande betydelse för rättsläget gett upphov till att BrB 1 kap. 2 § st. 2 inte uppfyller någon större praktisk funktion, då föreskriften inte ger någon vägledning samt att dess betydelse är oklar, vilket försvårar tillämpningen av bestämmelsen.

En tydligare och mer sammanhängande reglering - genom att ny lagstiftning kommer tillstånd - hade varit en lösning på de tolkningsproblem som föreskriften i BrB 1 kap. 2 § st. 2 i skrivande stund medför.

6.3 Avslutande reflektioner

En rättsordning som godtar berusning som en ursäktande omständighet skulle leda till förödande konsekvenser. Detta ska däremot inte ge upphov till en ordning som innebär att gärningsmannen hålls ansvarig för ett brott som denne inte hade uppsåt till att begå. En sådan ordning hade - på samma sätt - stått i strid med vår rättsordning, då vi har en bestämmelse i brottsbalken som stadgar att brott förutsätter uppsåt (BrB 1 kap. 2 § st. 1).

Rättssäkerheten och förutsebarheten riskerar att bli lidande med hänsyn till att uppsåtsbedömningen bland annat består av att domstolen beaktar vad gärningsmannen hade insett i nyktert tillstånd. Enligt min uppfattning krävs det att omständigheter som inte täcks av gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet inte ska betaktas för att bedömningen ska kunna sägas vara förenlig med täckningsprincipen. En sådan ordning torde emellertid leda till ett rättsläge där berusning godtas som ursäktande omständighet, vilket skulle leda till förödande konsekvenser. Problematiken i detta avseende, med beaktande av vad våra grundläggande principer påkallar vad gäller skuldfrågan, samt med beaktande av brottsofferperspektivet, leder mig till slutsatsen att dagens oklara rättsläge är i behov av ny lagstiftning vad gäller straffansvar vid rus.

Dagens reglering förefaller å ena sidan vara mer tillfredsställande än någonsin. Å andra sidan anser jag att det fortfarande råder oklarheter, särskilt beträffande föreskriftens betydelse och inverkan på den subjektiva täckningen. Högsta domstolen har varit tydliga med att uppsåtsbedömningen ska göras enligt vanliga regler, mer vägledning än så får vi inte. Hur görs egentligen uppsåtsbedömningen enligt "vanliga" regler? Visserligen har Högsta domstolen uttryckt en del riktlinjer för bedömningen, emellertid är exempelvis riktlinjen beträffande fastställandet av gärningsmannens medvetenhet baserad på gärningsmannens nyktra tillstånd, vilket enligt min mening och som tidigare uttryckts inte förenligt med skuldprincipen. Således förekommer det fortfarande moment i uppsåtsbedömningen som enligt min uppfattning bör omvärderas.

Det återstår att se hur rättsläget utvecklas och om Högsta domstolen utformar ett annat förfaringsätt - vid fastställande av gärningsmannens uppsåt - än med tillämpning av vanliga uppsåtsregler. Det är inte helt omöjligt att det kommer ett avgörande från Högsta

domstolen som resulterar i samma helomväning av rättsläget som NJA 2011 s. 563 medförde.

Käll- och litteraturförteckning

Litteratur

Nääv, Maria & Zamboni, Mauro, Juridisk metodlära, Upplaga 2, Studentlitteratur, Lund, 2013.

Asp, Petter; Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils: Kriminalrättens grunder, upplaga 2, Iustus förlag AB, Uppsala 2013.

Asp, Petter; Ulväng, Magnus: Straffrätt, upplaga 2, Iustus förlag AB, Uppsala 2014.

Leijonhufvud, Madeleine; Asp, Petter & Ulväng, Magnus: En diskussion om den s.k. rusdomen NJA 2011 s. 563, I:SvJT 2012.

Strahl, Ivar: Straffansvar vid rus, I: SvJT 1965

Offentligt tryck

SOU 1953:14 Förslag till brottsbalk. Angivet av Straffrättskommittén.

SOU 1988:7 Frihet från ansvar. Om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet. Slutbetänkande av fängelsestraffkommittén.

SOU 1996:148 Straffansvarets gränser. Del II, bilagor. Betänkande av straffansvarsutredningen.

SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar. Betänkande av Psykansvarskommittén.

Prop. 2000/01:85 Förberedelse till brott m.m.

Rättsfallsregister

NJA 1973 s. 590

NJA 2011 s. 563

NJA 2011 s. 611

NJA 2012 s. 45